

TÜRKOLOJİDE BERLİN-VARŞOVA HATTI*

Aysu ATA**

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ilk önce Orhun yazıtlarının daha sonra Uygur yazılı belgelerinin keşfedilme ve çözülme aşamasındaki çalışmalar ve gürültülü tartışmalar, Oryantalizmden kaynaklanan bilim dallarından biri olan Türkolojinin ortaya çıkmasına sebeptir. Bu doğrultuda hiç şüphesiz “Türkolojinin babası” olarak bilinen Alman uyruklu Rus Türkoloğu W. Radloff’un payı büyüktür. W. Radloff ile Uygurcanın F. W. K. Müller ve A. A. Le Coq’tan sonra ilk süreli yayını başlatan ve karşılaştırmalı Türk lehçeleri yöntemini kuran W. Bang arasındaki yazışmalar bu bilim dalının gelişimini sağlar. Bang’ın Türkolojiye başka bir katkısı da yetiştirdiği öğrencilerle olmuştur. Almanya’dan A. von Gabain, Karl H. Menges, İdil-Ural bölgesinden Yakup Şinkeviç, R. R. Arat, S. Çağatay, İsveç’ten Gunnar Jarring, Finlandiya’dan Martti Räsänen, Polonya’dan Karaim Türkü A. Zajackowsky onun doktora yaptırdıkları arasında gelir. “Türkolojide Berlin Varşova Hattı”nın diğer ucu olan Osmanlı tarihinde geçen adıyla, Lehistan -yani Lehistan-Litvanya Birliği- bugünkü adıyla Polonya’da Lehlerin Türk soyundan halklarla çok eski devirlerde karşılaşmış olmaları nedeniyle Türkolojinin başlangıcı daha da öne çekilebilir. Bu hatta Türkolojinin çeşitli alanlarında söz sahibi olmuş pek çok isim sayılabilirse de özellikle Bang’ın öğrencisi olan Gabain’in “hepimizin hocası” nitelendirmesini yaptığı Tadeuz Kowalski’ye yazıda ayrıca önem verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Berlin, Varşova, Türkoloji, Tadeuz Kowalski, W. Bang, W. Radloff

---

* Bu yazı, *The Second International Symposium of Turkology “Questions and Developments of Modern Turkology Studies”* (Varşova, September 12-14, 2012) adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ayata@ankara.edu.tr, aata69@gmail.com

BERLIN - WARSAW LINE IN TURCOLOGY

Abstract

Starting from the second half of the 19th century, studies and debates in the process of being discovered and analysed of Orkhon inscriptions and Uighur written documents were the reason of the emergency of Turcology which is one of the science stemming from orientalism. During this process, with no doubt, German, Russian Turcolog W. Radloff known as Turcology's father had big effect. Correspondences between W. Radloff and W. Bang who began the first periodical of Uighur after F.W.K Müller and A. A. Le Coq, and who established comparative methods for Turkish dialects provided the progress of this science. W. Bang also contributed to the field of Turcology with the students he educated. A. von Gabain, Karl H. Menges from German; Yakup Şinkeviç, R. R. Arat, S. Çağatay from Idyl-Ural region; Gunnar Jarring from Sweden; Martti Räsänen from Finland; A. Zajackowsky who is Karaim Turc from Poland are among his doctoral students. In Turcology, in Poland which is the other edge of Berlin Warsaw Line it can be thought Turcology emerged before. Because Polish people met Turcs in very old eras. On this line, eventhough there are a lot of scientists who study on different departments of Turcology, especially Gabain who is the student of Bang qualified Tadeuz Kowalski as teacher of all of us. Tadeuz Kowalski was emphasised in this article.

Key Words: Berlin, Warsaw, Turcology, Tadeuz Kowalski, W. Bang, W. Radloff

Avrupa'da 1096-1141 yılları arasında yaşamış teolog ve filozof Hugues de Saint-Victor'un *Didascalion*'unda şu cümleler geçer (Said 1998: 350):

Kendi ülkesini cana yakın bulan adam henüz için başlangıcındadır. Tüm yeryüzünü doğduğu ülke gibi gören insan ise fazla ileridir. Ancak düzgün insan odur ki dünyanın tamamı onun için yabancı bir ülkedir.

Aynı yıllarda, Doğu'da da gündemde olan bu kavram, burada mistik dünya görüşünü zirveye taşır. Zaman içinde Batı, kısaca ötekine bakış diye tanımlanabilen "Oryantalizm" yani "Şarkiyat" kavramını gündemine alır. *Oryantalizm* kavramını açıklamak için söylenebilecek diğer bir cümle de Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmış dünyada, Batı'da yaşayanların Doğu'yu tanıma düşüncesi olabilir. Önceleri masum bir bakış açısı gibi görünen *oryantalizm* sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında at koştururken en çok da "Dil ve Din" bu çabalardan nasibini almış. Bu iki kavramdan yola çıkan Batılılar giderek sömürgeci güdülerini de bu kavramların içine gizlemeye çalışmışlar.

Oryantalizmden kaynaklanan bilim dallarından biri olan Türkoloji, daha doğrusu Berlin-Varşova hattındaki Türkolojiye geçmeden önce “oryantalizm” hakkında bir şeyler söylemek isterim. “Oryantalizm Avrupa’nın Doğu fikridir.” diyen Edward Said, 1978 yılında yayımladığı eseriyle Doğu-Batı ilişkilerine yeni bir yorum getirmiştir. Said’e göre, Batı’da yapılan Doğu ile ilgili çalışmaların nedeni bilgiye ulaşmaktan ziyade 19. yüzyılda Batı’nın Doğu üzerindeki hegemonya ve sömürge arzularına hizmet etmek içindir. Ayrıca yine ona göre, oryantalizm, estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarih ve filolojik metinler aracılığı ile aktarılmaya çalışılan bir jeo-ekonomik görüşler bütünüdür (Said 1998: 26).

Edward Said’in bu görüşleri genel tanımlar için geçerli olabilecek bir yaklaşım. Olayların içine biraz dalınca, oryantalizm çatısı altında yapılan bilimsel çalışmaların politik amaçlı olmadığı zamanlarda, yukarıda tanımlamalara çok da uymadığı görülmektedir. Amaç belirli bir politik görüşe hizmet etmek olunca, hiçbir bilimsel çalışma ve onu gerçekleştiren bilim adamı titrini taşıyan kişi, ne başarılı olabiliyor ne de sürekli. Bunun yanı sıra bu yola girdiklerinde amaçları bizce bilinmeyen, yapmış oldukları çalışmalarla hem dilimize hem de dinimize en büyük hizmetlerde bulunan oryantalistler de doğru ve tarafsız bir bakış açısı ile değerlendirilmeli.

Özellikle Edward Said’in kitabında 1883-1962 yılları arasında yaşamış olan Fransız Ferdinand Jules Louis Massignon (1883-1962) hakkında söylenenler dikkate değerdir. Massignon, bana göre de nefes kesen bilimsel gücünü ortaya koyan Hallac üzerindeki anıtsal eseri ile çağında yaşayan tüm düşünürleri ve sanatçıları aşmıştır. Massignon’un hayat hikâyesini okuduğumuzda onun yaşantısında Edward Said’in oryantalizm için söylediği “sömürge, hegemonya ve jeo-ekonomi” gibi kavramların pek yeri olmadığı anlaşılıyor. Yine 1868-1945 yılları arasında yaşamış olan Reynold Alleyne Nicholson’ı burada anmak isterim. Nicholson’un bu yazıda adının geçmesine neden olan âbidevî çalışması, *Mesnevi*’nin metin, tercüme ve şerhinden oluşan sekiz ciltlik eseridir. Franklin Lewis’in tabiriyle “Gözlerinin ışığının azalmasına neden olan” bu çalışma, bugüne kadar *Mesnevi*’nin en sağlam metni kabul edilmiş ve sadece Batı’da yapılan çalışmalarda değil Albülbaki Gölpinarlı’nın *Mesnevi* tercümesinde de referans olarak gösterilmiştir. İslâmî oryantalizme ait verdiğimiz yukarıdaki iki örnek dışında daha pek çok eser ve yaratıcıları sıralanabilir.

Gelelim “Türkolojide Berlin-Varşova Hattı”na. Bu hatta başlangıç noktası olan Berlin’de, Almanların sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî nedenlerden Türklere ve dolayısıyla Türkolojiye ilgisi, 18. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla gelişmiştir. Bunun

için, “Türkolojinin babası” olarak anılan yani bir bakıma Türkolojiye hayat veren kişinin ağzından söylenmiş şu sözler önemlidir (Temir 1991: 72):

Ben uzun hayatımda yeni bir ilmin, Türkolojinin kuruluş ve gelişmesini yaşadım ve gücümün yettiği kadar bu ilmin ilerlemesine hizmet ettim. Onun için benim çalışmalarım, başkalarının da yardımını gerektiren bu ilim dalının tamamlanması ve Türkolojinin devam etmesi için birer yapı taşı olmaktan başka bir şey değildir.

Bu sözleri söyleyen kişi 1837’de Berlin’de doğan, ilk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamlayan, 1854 yılında Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesine başlayan, üniversite yaşamının ilk aylarında manevî ilimlerin türlü dallarını deneyen, daha sonra düşüncesini değiştirerek filolojide karar kılan Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff’tur. Radloff’un öğrenimini gördüğü üniversite, Berlin’de en eski üniversite olup dil felsefesini kuran, dile halk ve milletlerin manevî yaşayışının tezahürü olarak bakan W. von Humbolt tarafından 1810’lu yıllarda kurulmuştur. Humbolt’un 1835’te ölümü ile onun öğrencileri Radloff’un hocaları olmuştur. Radloff’u, Doğu dillerine meraklı olan hocası M. A. Castren’den (Finlandiya 1813-1852) önce W. Schott (Mainz 1807-1889)’tur. Bu kişilerin Ural-Altay filolojisine katkıları bilinmektedir. Radloff, Altay dilleri arasından başlangıçta Mançu-Tunguz dilleriyle ilgilenmişse de o zamanki şartlar onun çalışmalarını Türk boylarının dili, tarihi, folkloru ve etnografyası üzerinde yoğunlaştırmıştır. 1858 yılında Almanya’nın başka bir şehrinde bulunan Jena Üniversitesi’nden doktora payesini aldıktan sonra hocası Schott’un tavsiye mektubuyla Petersburg’a, 1854’te kurulan Şark Dilleri Enstitüsü’ne hareket eder. Rusya’da Türk boy ve dillerinin araştırılması, devletin genişleme politikasına cevap verecek şekilde idi. Bu nedenle 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren pek çok Alman Doğu bilimcinin adı Rusya’da geçmekteydi.

Radloff, Türkoloji çalışmalarına yaşayan Türk kavimlerinin dil malzemesini derleyerek başlamış, sonra bunları sözlük, metin ve gramer olarak yayımlamıştır. Türkolojiye katkısı bununla sınırlı değildir. O hemen hemen Türkolojinin her dönemiyle uğraşmıştır. 1889 yılında keşfedilen Orhon yazıtlarının çözümünü her ne kadar V. Thomsen gerçekleştirmişse de bu konuda Radloff’un gayretleri de yadsınamaz.

Başlangıçta daha çok Eski İran dilleri ve Mançu dili ile ilgilenen, bir Anglistik profesörü olan W. Bang-Kaup’un Türkolog olmasına sebep olan etmenlerin başında, yukarıda söylediğimiz süreç gelir. Almanya’nın Wesel şehrinde 1869’da dünyaya gelen Bang (öl. 1934), liseyi bitirdikten sonra Belçika’nın Louvain Üniversitesi’nde bilhassa çivi yazılı Persçe ile Avesta dili üzerinde çalıştı. Louvain Üniversitesi’nden başka Fransa, İngiltere ve

Polonya'da da okuyan Bang, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Almanya'ya döndü ve bu tarihten itibaren İranistik, Anglistik ve Germanistik sahalarındaki çalışmalarına son verdi. 1917'de Frankfurt Üniversitesi'nin Türkoloji profesörlüğüne getirildi ve Almanya'nın Karl Foy'dan (1856-1907) sonra ikinci Türkoloji profesörü oldu.

Bang-Kaup, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Orta Asya'da yapılan Alman ilmî araştırma seyahatleri ve arkeoloji kazıları sonucunda bulunarak Berlin'e getirilen yazılı belgelerin ilk inceleyicilerinden olan Uygurolojinin kurucusu Friedrich Wilhelm Karl Müller (1863-1930) ve Albert August von Le Coq'a (1860-1930) katıldı. Ayrıca Müller ve Le Coq'un ölümünden sonra Uygur harfli Türkçe belgelerin incelenmesi işi tamamıyla Bang'ın ve öğrencilerinin üzerinde kaldı (Arat 1935: 4). Müller'in dört ciltlik *Uigurica*, Le Coq'un üç ciltlik *Manichaica* ve Bang'ın başlattığı *Türkische Turfantexte* serileri Berlin'deki bu ilmî mesainin sonuçlarıdır. Bu arada Uygur yazısını çözen Müller'in Berlin'de 1890'da Türk dili kürsüsünü kuran K. Foy'un teşviki ile Türkolojiyi seçtiği hatırlatmasını da yapalım (Temir 1991: 55, 139 no'lu dipnot).

Saadet Çağatay (1907-1989), Bang'ın akademik yaşamında Türkolojiyi seçişi ve Türkolojide çalışma kaynakları konusunda şunları söyler (Çağatay 1974: 912):

Bang'ın Altay dillerine yaklaşması önce Mançu dili ile ilgilenmesinden doğmuş, sonradan Mongol dilleriyle de uğraşmış en sonunda Türkçeye geçmiştir. Gittikçe Türkçe bilgisini genişleterek Türkolog olmuş ve başlıca çalışma kaynağı olarak kullandığı Thomsen'in Köktürkçe üzerinde yayınlarını düzeltebilecek, onlara ekler yazacak duruma ulaşmıştır. Öteki çalışma kaynağı ise Radloff'un yayınlarıydı. Bunlar yaşayan Türk lehçelerini veriyor ve lehçeler arasında karşılaştırma olanağı sağlıyordu. Gerçekte Radloff'un verdiği malzeme Bang'ın ayrıntılara inen çalışmalarında sanıldığı gibi çok büyük rol oynamamış, ona çok büyük bir yardım sağlamamıştır. Radloff'un Türk lehçelerinden derlediği malzeme pek çok baskı yanlışları ile dolu olarak verildiğinden bunları kullanmak çok zordu. Bu durum Bang'ı her zaman üzmüş ve kızdırmıştır. Hatta insan zaafından kurtulamayarak bu yüzden Radloff'a çattığı da olmuştur. Radloff çok geniş bir alanda çalıştığından gerçek bir dilci olmaya zaman bulamamış, daha çok bir malzeme derleyicisi olarak kalmış; eline geçen fırsatı böyle değerlendirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu malzeme bütün yanlışlarına karşılık değerini bugün de korumaktadır.

Bu alıntıdan Bang'ın Türkoloji konusunda kaynaklarının Thomsen ve Radloff'un çalışmaları olduğu söylenebilir. Bu konuda A. von Gabain'in (1901-1993) "Petersburglular" ile "Berlinliler" olarak Radloff ve Bang

etrafındaki Türkolojide camiasını değerlendirmesi Çağatay'a göre yaşından kaynaklanan olgunluktur. O bu konuda şunları söyler (Şenol 2007: 56):

Petersburglular ve Berlinliler arasında bir polemik çıktı ... Biz henüz olgunlaşmamış öğrenciler önceki ve sonraki karşılıklı saldırıları okuyor ve doğal olarak yanlış sonuçlar çıkarıyorduk. Hatta bazen Radloff'un değerini yadsıyan bir yargıyı haklı buluyorduk. Bu, bizi art niyetli olmaya alıştırtıyordu. Radloff'un ölümünden sonra Bang savaşı kesti. Bizce alışılmayan şey, Bang'ın ahlaksal bir tokatı sineye çekmesiydi. Çünkü Bang'a göre Radloff'un başarıları kuşku götürmeyecek kadar büyüktü. Bang'ın bütün polemikleri çok duygulu bir insan olan F. W. K. Müller'i savunmak içindi.

Bang için “en büyük Türk dili araştırmacısı” diyen Çağatay, Bang'ın Türkoloji alanındaki çalışma metodunu şu şekilde ortaya koyar (Çağatay 1974: 911-912):

Hint-Avrupa dilleri üzerine uzun süredir yapıla gelen çalışmalar sonucunda bu dillerin tek başlarına ya da birbirleriyle karşılaştırılarak hangi yöntemlerle araştırılmaları gerektiği ortaya konulmuş ve bu yöntemler oldukça gelişkin duruma getirilmişti. Willy Bang Anglistik ve İraktan tanıdığı bu yöntemlerle Türkçeye yaklaşabilmiş, bütün dillerin inceliklerle dolu olduğunu bilerek Türkçenin de kendine özgü yanlarının aydınlatılması gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece Türkoloji'nin temelini atmış ve araştırmalarını genişleterek karşılaştırmalı Türk lehçeleri yöntemini kurmuştur.

Bang'ın Türkolojiye katkısı o ya da bu eseriyle değil, her biri ayrı bir okul olan kişiler yetiştirmesiyledir. Yine bu konuda da Gabain'in 1969 *12. PİAC Sempozyumu*'nda sunduğu, Türkçe adıyla “W. Bang-Kaup Üzerine Kişisel Anılar” adlı bildirisine dönelim (Şenol 1997: 55):

Öğrenimlerinin amacı aynı olmadığı gibi arkadaşlarımız da türlü türlüydü. Sinolog Walter Fuchs, Karl H. Menges, eski Polonya müftüsü Jakop Schinkewitsch ve o zamanlar henüz Rachmatullin adıyla bilinen Rahmeti Arat benden önce başlamışlardı. Sonra Tatar yazarı Ayaz İshaki'nin kızı, şimdi Bayan Çağatay olan Saadet İshaki, Sofyalı Bay Mijatev, şimdiki Birleşmiş Milletler elçisi olan Gunnar Jarring, Türkiye'den Avni Göktürk, Şükrü Akkaya, Saadettin Buluç, İngiltere'den Michael Vynyan, Finlandiya'dan Martti Räsänen, daha sonra matematikçi Winfrid Petri ve Polonya'dan Karaim Türkü ağırbaşlı, değerli A. Zajackowsky geldi. ... Yaşlarımız ve milliyetlerimiz farklı farklı olduğu gibi her birimizin yetişmesi ve amacı da öylesine farklıydı. Bilim alanının genişliği, bu genel Türkoloji bize öylesine akıl erdirilemez, öylesine denetlenmesi olanaksız geliyordu ki her birimiz kendi metodumuzu uyguluyorduk, bu sonsuzluğun tek efendisi olmaya çalışıyorduk.

Bang'ın öğrencilerinden olan Yakup Şinkeviç, Reşit Rahmeti Arat ve Saadet Çağatay'ın ortak noktaları her üçünün de Volga Tatarı olmasıydı. 1884-1966 yılları arasında yaşamış olan Şinkeviç, bu grubun en yaşlısıydı. Türkoloji dünyasında 1926'da yaptığı *Rabguzi's Syntax* adlı doktora tezi ile bilinen Şinkeviç, hedefini daha önceden koymuştu. 1907-1910 yılları arası Polonya Müslümanları Üniversite Öğrencileri Derneği'nin üyeliğini yürütürken 1910'da Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine başlamış, 1919-1925 arası Polonya hükümetinden burs alıp Berlin'de şarkiyat öğrencisi olarak Bang'ın yanında bulunmuş ve 1925'te Polonya'nın Vilnius şehrine doktor unvanıyla dönüp Polonya Müslümanlarının genel toplantısında Polonya'nın ömür boyu müftüsü seçilmiştir (Jankowski 2011: 62). Vilnius şehri, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Polonya'ya bağımlıydı. Bu şehrin adını taşıyan üniversite, 1579 yılında öğretime başlamış Orta ve Doğu Avrupa'nın en köklü ve ünlü kurumlarındandı.

Polonya'da Türklerle ilgili çalışmalar, Avrupa'daki Türkoloji alanındaki çalışmalarla aynı dönemde başlamıştır denilebilir. Ancak Osmanlı tarihinde geçen adıyla Lehistan -yani Lehistan-Litvanya Birliği- bugünkü adıyla Polonya'da Lehlerin Türk soyundan halklarla çok eski devirlerde karşılaşmış olmaları nedeniyle bu başlangıç daha da öne çekilebilir. Z. Abrahamowicz'e göre, Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvanya devleti arasındaki resmî temaslar sırasında görev yapan ilk tercümanlar (dragomanlar), Polonya ve Litvanya uyruklu Tatarlar ve Ermenilerdi. 17. yy.'da bu görev, Polonyalılar tarafından devralındı (Abrahamowicz 1987: 123). Bu tercümanları yetiştirmek için Lehistan-Litvanya Birliği, 1766'da yaklaşık olarak 30 yıl varlığını sürdürecektir olan İstanbul'da "Dil Oğlanları" adlı okulu açtı (Yakar 2007: 178).

Polonya Kraliyet Kalemünde görev yapan Fransız asıllı Polonyalı dilbilimci Franciszek Mesgnien Meniński (1620-1698), önce Polonya Kralının sonra Avusturya İmparatorunun tercümanı ve sefiri olarak 13 yıl İstanbul'da kalmış, bu arada Osmanlı Türkçesini başarıyla öğrenmiştir. Meniński, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae, persicae* adlı 1681'de Viyana'da bastırıldığı sözlüğe Lehçe açıklayıcı notlar da eklemiştir. Beş ciltlik bu dev sözlük, 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesinin en büyük sözlüğüdür. Büyüklüğünün yanında Türkçe sözcüklerin latinize (Latin harflerine aktarılmış olması) edilmiş olması sözlüğün önemli özelliklerinden birisidir.

Bununla birlikte gerçek anlamda Polonya'da 19. yüzyılda başlayan Türkoloji alanında Türk dilleri konusu öncelikli olmuştur. Bu alandaki çalışmalar, Edward Piekarski (1858-1934)'nin Kuzey-Doğu Sibirya'da konuşulan Yakutçanın büyük sözlüğü ve Jan Reychman (1900-1975)'in İdil-

Ural bölgesinde konuşulan Çuvaşçanın sözlükçesiyle başlamıştır. Polonya Türkolojisinde daha sonra Krakov'da Jagiellon Üniversitesi profesörlerinden Tadeuz Kowalski'nin çalışmaları gelir. Orhon yazıtlarının bulunduğu yıl yani 1889'da Lehli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kowalski (öl. 1948), Şarkiyat üzerine yükseköğrenimini Viyana ve Almanya'da tamamlamıştır (Abrahamowicz 1987: 1005). Akademik araştırmalarına Arap edebiyatı ile başlamış ve kendi zamanına gelinceye kadarki tüm Türkologların yaptığı gibi o da sonradan Türkolojiye geçmiştir. 1916'da yani I. Dünya Savaşı devam ederken Avusturya hastanesinde tedavi edilmekte olan Türk esirlerden ağız malzemesi toplayıp daha sonra bu malzemeyi transkripsiyonlu olarak kağıda geçirmiş, böylelikle Polonya'da Türkiye diyalektolojisinin ve folklorunun araştırması konusundaki çalışmalarına önayak olmuştur.

Böylece ilk olarak Rus Konsolos A. Maksimov'un Petersburg 1867'de *Hüdavendigâr ve Karamanlı Ağızları* adlı çalışması ile başlayan Anadolu ağızları üzerindeki çalışmalar, Polonya'da da yapılır olmuştur. 1885'te Kastamonu ağızı üzerine çalışmasıyla J. Thury, 1900'de Türk dialektleri konulu çalışmasıyla M. Hartmann, aynı yıl Aydın ağızı üzerindeki çalışmasıyla makalenin başında adı geçen K. Foy, 1907'de Rumeli Türkçesine ait materyaller konusundaki çalışmasıyla I. Kunos bu alanın öncüleridir. Yazılarında Balhassanoğlu ve Balkanoğlu takma adlarını kullanan Türk filolojisinin Türkiye'de yerleşmesini sağlayan Necip Asım Yazıksız'ın 1902'de Kilis ve 1904'te Erzurum ağızı üzerine yaptığı çalışmaları anmadan geçemeyeceğim. Çalışmanın konusu olan Polonya Türkolojisindeki Kowalski'nin Anadolu ağızlarıyla ilgili ilk çalışması ise 1916 ve 1918 yıllarına aittir.

Türkolojide Berlin-Varşova hattının temel direklerinden olan Kowalski'nin Türkoloji ile ilgisi sadece Anadolu diyalektolojisi değildir. Kowalski kendi zamanına kadar el atılamayan, bu nedenle karanlıkta kalan bir saha olan Türk halk edebiyatı konusuna da metodlu araştırmalarıyla aydınlığın girmesine neden olur. Bu alanda ilk çalışması Türk halk bilmeceleri üzerine olup çalışmayı 1919'da yapmıştır. 1922'de yayımladığı Türk halk edebiyatı şekilleri üzerine çalışması kendi alanında hâlâ itibar gören bir emek mahsulüdür. Kowalski çalışmalarını masa başında değil bizzat yerinde inceleyerek ortaya koyar. Bu amaçla 4 defa Türkiye'ye, araştırma konusu olan Anadolu'ya gelir. Millî mücadele yıllarına rastlayan dönemde gelişinde Anadolu halkının coşkunu ve imanlı mücadelesine tanık olur ve bunu kendi yurdunda bir eserinde anlatır (Caferoğlu 1949: 248).

Kowalski, Türk dillerinden Karayim Türkçesi üzerinde çalışmıştır. Büyük çoğunluğu Polonya'da yaşamakta olan Karayimlerin dili hakkında 1929'da yayımladığı eseri, bu alanda halen itibaren görür. Bu konuda Kowalski'nin öğrencisi ve aynı zamanda Bang'ın doktora yaptırdıkları arasında adı geçen Trokili Karayim Türklerinden olan Varşova Üniversitesi profesörlerinden Ananiasz Zajalczkowski (1903-1970) Karayim Türkleri konusunda Kowalski'nin başlattığı çalışmaları sürdürür.

Kowalski'nin ölümünden sonra 1959'da yayımlanan Türk Turfan Metinleri (*Türkische Turfan-Texte*) serisinin 10. cildinde yer alan Uygurca *Avadana* metni en son çalışmasıdır. Saadet Çağatay'ın 1961'de yayımladığı tanıtma yazısına göre, Kowalski 1940'ta Berlin Akademisine müracaatle Uygurcaya dair metinler istedikten sonra, A. v. Gabain birbirinin devamı gibi görünen söz konusu metinleri bulup bunların kopyalarını yaptırmış, A. v. Le Coq tarafından yapılmış transkripsiyonu ile bazı satırların altlarına (yine her ikisi de ölmüş olan) F. W. K. Müller ve W. Bang'ın denedikleri tercümeleleri de ekleyerek yollamıştır. Bu ağır çalışma uzun müddet yayımı düşünülmeden bir tarafta kalmıştır. Kowalski'nin ölümü üzerine ailesi 1958'de bu çalışmayı Gabain'e teslim etmiştir (Çağatay 1961: 651). Gabain, 1938'de yayımladığı "Turkologie in Ploen" başlıklı yazısında "hepimizin hocası" nitelendirmesini yaptığı Kowalski için TTT 10'nun giriş bölümünde, çalışmalarına sadık kaldığını büyük bir saygı ile belirtmiş ve eserin daha çok teknik bakımdan her hususta doğru ve düzgün yayımlanmasına önem verdiğini belirtmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar Kowalski'nin hem W. Bang-Kaup hem de A. von Gabain ile kısacası Alman Türkolojisi ile aktif bir iletişim içerisinde olduğunu gösterir. Ayrıca Kowalski'nin Almanya'da yetişip Türkiye Türkolojisinde söz sahibi olan kişilerle de iletişim içerisinde olduğu anlaşılıyor. Zaman içerisinde bunu ortaya koyan çeşitli yayımlar yapılmıştır. Reşit Rahmeti Arat'tan (1900-1964) Kowalski'ye 1934 ve 1948 yılları arasında yazılmış on bir mektup 1998'de yayımlanmıştır. Bu mektuplar, Arat'ın muhatabı Kowalski'ye büyük bir saygı duyduğunu göstermekte olup yazılanlar, aralarında güncel çalışılan konulardaki bilgiler, yeni yayımlar hakkındaki bültenler ve onların karşılıklı yollanması, gelecek bilimsel çalışmalardan bahis gibi konularda bilimsel alış-verişe dairdir. Ara sıra ortak tanıdıkların isimlerinin geçmesi gibi, kişisel izlere de rastlamaktayız (Dilmaç 1998: 91-110). Yine II. Dünya Savaşı yıllarında onun İstanbul Üniversitesi'ne gelmesi konusunda Ahmet Caferoğlu'yla (1899-1975) yazışmaları da yayımlanmıştır (Stachowski 1998: 211-228). Kowalski'nin ölümünden yaklaşık 1 yıl sonra onun nekroloji yazısını yazan da A. Caferoğlu olur. Caferoğlu yazısını "o -Kowalski- bizim için ebediyen kaybolmayacak bir

dost ve bir bilgin mütefekkindi.” diyerek sözlerine son verir (Caferoğlu 1949: 252).

Sonuç olarak Türkoloji, bugün için Almanya ve Polonya’da şarkiyat öğrenimi görenek akademik yaşamlarına başlayan, sonra bir şekilde Türkler hakkındaki çalışmalara geçiş yapan yani Türkolojiyi başlatanlar ve onların öğrencilerinin verdiği eserlerle vardır. Burada Gabain’in aktardığımız yazısında söylediği hususu ben de şu şekilde tekrarlamak istiyorum. Doğuda dil ve din kavramları, okyanusu yelkenli ile aşmaya benzer. Pusulanız bilim ve bilimsel kaygı olursa karaya varıp ölümsüzlüğü kazanırsınız.

*

* *

(Bu yazının ortaya çıkmasını sağlayan yayın, 2007 yılında doğumunun 100. yıl dönümünü sempozyum yaparak kutladığımız Hocam Saadet Çağatay’ın yaşam öyküsünü kaleme alan Hadi Şenol’un “Saadet Hanım ve Türkoloji Tutkusu” konulu kitabıdır. Ölümünden birkaç ay önce Ankara’ya gelen T. Kowalski, buradaki çalışmalarını Berlin-Varşova hattının bir diğer yolcusu Saadet Hanım’la birlikte gerçekleştirir. Bu nedenle yazımı her iki bilim insanının ölümsüz anılarına ithaf ediyorum.)

KAYNAKLAR

- Abrahamowicz, Zygmunt (1987), “Polonya’da Türkoloji: Başarıları ve Gelecekteki Gelişimi ile İlgili Bazı Sorunlar”, (İngilizceden çeviren: Tüten Özkaya), *Bellekten*, Cilt: LI, Sayı: 200, s.1003-1026.
- Arat, Reşit Rahmeti (1935), “Prof. Dr. Williy Bang-Kaup (9.VIII.1869-8.X.1934)”, *Edebiyat*, I/3, s. 3-5.
- Arık, Sabire (2008), “Polonya-Litvanya Tatar Türkleri (Lipkalar)”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 3, Eylül, s. 156-161.
- Caferoğlu, Ahmet (1949), “Tadeusz Kowalski”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, S. 3-4, 31 Mart 1949, s. 246-255.
- Çağatay, Saadet Çağatay (1974), “Ölümünün 40. Yıldönümünde Prof. Willy Bang-Kaup’u Anarken (9.8.1869 - 8.10.1934)”, *Türk Dili Dergisi*, S. 278, s. 911-914.
- _____ (1961), “Türkische Turfan-Texte X, das Avadāna des Dāmons Ātavaka Prof. Dr. Annemarie von GABAIN, bearbeitet von Tadeusz KOWALSKI Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften, Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, Jahrgang 1958, Nr. I. 1959, 60 S., 4°, DM. 13”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya*

- Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S. 3-4, Eylül-Aralık 1960, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 651-654.
- Dılmaç, Elif (1998), "Einige Briefe Rahmeti Arats an Tadeusz Kowalski", *Studia Turcologica Cracoviensia*, 5, Kraków, s. 91-110.
- Doğu-Batı. Düşünce Dergisi, Oryantalizm I-II*, Yıl: 5, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim.
- Erimer, Kayahan (1970), "Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi", *TDAY-Belleten* 1970, Ankara, s. 211-236.
- Gabain, A. von (1939), "Turkologie in Polen", *Polski Biuletyn Orientalistyczny* [The Polish Bulletin of Oriental Studies], Vol. 2, 1938, p. 48-49.
- _____ (1969), "Persönliche Erinnerungen an W. Bang-Kaup", *Sprache Geschichte und Kultur der altaischen Völker, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients* 5, Berlin, s. 51-55.
- Jankonwski, Henryk (2011), "Yakup Şinkeviç", *Türkoloji Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 2, s. 61-68, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1975-1976), "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *TDAY-Belleten* 1975-1976, Ankara, s.143-172.
- Lewis, Franklin (2010), *Mevlânâ. Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Özdemir, Nebi (2005), "Almanya ve Berlin'deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin- Türkoloji Enstitüsü", *Milli Folklor*, Yıl: 17, Sayı: 68, s. 32-39.
- Stachowski, Marek (1998), "Kowalski, Caferoğlu und die Universität Stambul", *Türk Dilleri Araştırmaları* 8, s. 211-228.
- Şenol, Hadi (2007), *Prof. Dr. Saadet İshaki Çağatay'ın Yaşam Öyküsü*, İstanbul.
- Temir, Ahmet (1991), *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Yakar, H. İbrahim (2007), "Türk Dili Araştırmalarında Polonya Türkolojisi'nin Yeri", *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007 Bildiriler*, Almatı, s. 177-192.
- Zajaczkowski, Włodzimierz (1979), "Polonya'da Türkoloji", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* 15-20 X.1973, İstanbul, s. 553-561.
- _____ (1982), "Türk Folkloru Üzerine Polonya'daki Çalışmalar", *II. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri* 22-28.VI.1981, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 329-334.

